

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ

ОРГАН ИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУТА И ИСТОРИЈСКОГ ДРУШТВА НРЦГ

Година XV

Титоград, 1962.

Књ. XIX, св. 1

Др Бранко Павићевић

ПОЧЕТАК ЦРНОГОРСКО-ТУРСКОГ РАТА 1862. ГОДИНЕ*

— Поводом стогодишњице —

Омер-паша је покушавао на почетку 1862. да поново покрене преговоре са књазом Николом о држању Црне Горе према устанку,¹ напореда са разговорима које су сердар-екремови еми-сари водили са устаничким старјешинама.² По налогу Омер-паше, почетком 1862. дошао је на Цетиње Хафиз-беј са задатком да саопшти књазу Николи да држање Црне Горе у херцеговачким догађајима води у рат са Портом. Књаз је одбио турске оптужбе и поновио званични став Црне Горе, изражен још почетком 1861. да је херцеговачке немире изазвала лоша турска администрација. Овом приликом књаз је истакао да се мир може успоставити једино ако се задовоље оправдане жалбе народа у Херцеговини.³

Послије неуспјеле мисије Хафиз-беја односи Црне Горе са Турском још су се више погоршали. Омер-паша је и даље наста-вио да тражи од књаза Николе објашњења поводом упада црногорских чета на устаничку територију, захтијевајући истовремено да се изнесу разлози који наводе Црну Гору да упућује муницију у Васојевиће.⁴

Крајем марта и почетком априла устанак у Херцеговини ушао је у кризу, изазвану у ствари војним успјесима турске армије. Криза устанка је отпочела оног момента кад је Дервиш-паша запосио са својим трупама Зупце. Пошто је тамо изградио седам утврђења и у њима оставио јаку посаду, могао је Дервиш-

* Овај чланак представља одломак из већег рукописа који ускоро улази у штампу.

¹ Никола I, Црна Гора до устанка херцеговачког 1875, устанак херцеговачки и рат црногорски године 1860—1862, Записи VII, Цетиње, 1930, 132.

² Архив Министарства иностраних дел СССР, Архив вњешнеј пољитики Росии, Главниј архив (скр. АВПР, ГА), 724, прилог уз писмо Петковића—Игњатијеву, 9/21.I 1862.

³ Никола I, Црна Гора од устанка херцеговачког, 132.

⁴ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу (скр. АОДМЦ)
— Никола I — 1862, Омер-паша — књазу Николи, 20.III 1862.

паша са остатком својих трупа без бојазни да крене према Билећи. Послије одласка главнине Дервиш-пашиних трупа, Лука Вукаловић је привремено повукао устаничке одреде из Ситнице у правцу Кривошија.⁵

Поред војног притиска, Омер-паша се служио и свим другим средствима да умири херцеговачко становништво које је давало пуну подршку Вукаловићу. Преко аустријских агената и својих повјерљивих људи, Омер-паша је почео да шири гласове како ће се народу дати храна и новац само да се одвоји од Луке Вукаловића, а аустријске власти су изјавиле да ће забранити херцеговачком становништву силажење на приморске пазаре уколико не прихвате позиве Омер-паше. Сем тога, Омер-паша је наредио турском конзулу из Дубровника да пође у Херцег-Нови са приличном количином новца, да га кришом разда народу и старјешинама Суторине и да им обећа сва права и привилегије. Кад је турски конзул отпутовао за Херцег-Нови, аустријске власти су му додијелиле за пратњу 5 Конављана који су уживали углед и популарност у Суторини. Турски конзул се задржао у Херцег-Новом око 15 дана и пошло му је за руком да поколеба не само половину Суторињана већ и становнике Драчевице и Крушевице.⁶ Неки бивши устанички прваци, поколебани обећањима и новцем турских агената, одустали су од даље оружане борбе. Међу њима су били Михаило Спаић из Зубаца, Никола Дерић из Дражевице и Јовица Павловић из Крушевице. Узалуд је Лука Вукаловић улагао жалбе против њих код руског генералног конзула због издаје и због тога што су „обешчастили“ грбове добијене од црногорског књаза, колебаљивост ових некадашњих устаничких старјешина поразно је дјеловала на устанички живаљ. О свему томе Вукаловић је извијестио и књаза Николу, тражећи од њега помоћ „да јадни народ од невоље избавим“.⁷

Кад су немири почели да се шире у Крајини, Омер-паша је захтијевао од књаз Николе објашњења о томе како црногорске нападе на турску територију да доведе у склад са званичним изјавама о неутралности Црне Горе.⁸ Иако је књажев одговор био увијен вјештим дипломатским фразама, Омер-пашу нијесу задовољила званична црногорска објашњења,⁹ па су црногорско-турски односи ушли у критичну фазу.

Књаз је покушавао да скине одговорност Црне Горе пред великим силама због крњичких догађаја, али му је то слабо помазило за руком, сем уколико је ријеч о руској дипломатији. Кад су послје крњичких догађаја представници великих сила у Цариграду упитали Али-пашу о даљим намјерама Турске, отомански министар им је изјавио да ће Порта упутити Црној Гори по-

⁵ АВПР, ГА — 724, Петковић — Игњатијевићу, 25.III/6.IV 1862, бр. 146.

⁶ Исто.

⁷ Исто, Лука Вукаловић — Пековићу, 27.III/8.IV 1862.

⁸ АОДМЦ, Никола I — 1862, Омер-паша — књазу Николи, 28.III 1862.

⁹ Исто, Омер-паша — књазу Николи, 30.III 1862.

сљедње упозорење,¹⁰ а већ почетком априла турска влада је заиста обавијестила све дипломатске представнике великих сила о ултиматуму Црној Гори.¹¹ У разговору са руским амбасадором књазом Лобановом, Али-паша је објаснио ову најновију мјеру турске владе као логичну посљедицу чињенице што књаз Никола није желио да се одрекне мијешања у послове пограничних турских провинција. Овом приликом Лобанов је упитао турског министра да ли би Порта била спремна да у накнаду за захтјев о строгој неутралности Црне Горе у херцеговачким догађајима учини овој малој држави неке територијалне уступке. Али-паша је то категорички одбио. Он је Лобанову саопштио да ће Омер-паша покушати офанзивним мјерама да постигне оно што му није пошло за руком да учини путем преговора.¹²

Крајем априла добио је потпредседник Црногорског сената једно приватно обавјештење из Цариграда о припремама турске армије од 50.000 војника за напад на Црну Гору.¹³

Иако се знало да је рат са Црном Гором неизбјежан, Порта се старала да формално задовољи дипломатске обичаје, па је велики везир упутио ултиматум Црној Гори. По налогу великог везира, Омер-паша је добио дужност да текст ултиматума по куриру достави књазу Николи. Чим је добио интегралан текст ултиматума, Омер-паша је телеграмом извјестио књазу Николи да ће копију ултиматума упутити по специјалном изасланику.¹⁴ Дужност изасланика добио је др Кечет, лични љекар Омер-паше, који је из Мостара кренуо за Цетиње 6/18.IV 1862.¹⁵

Приликом испраћаја др Кечета из Мостара, Омер-паша му је ставио у дужност да саопшти књазу Николи да је у интересу саме Црне Горе да се избјегне оружани сукоб са Турском. Овом приликом сердар-екрем је изјавио да му није потребна војничка слава, коју би добио у евентуалном рату са Црном Гором,¹⁶ јер је он иначе био њоме овјенчан из других ратовања. Догађаји који су послје тога сљедовали показали су да ово није била искрена изјава старог сердар-екрема.¹⁷

У ултиматуму великог везира детаљно је изнесено Портино становиште у вези са Крњицама. У уводном дијелу ултиматума

¹⁰ Никола I, Црна Гора до устанка херцеговачког, 133.

¹¹ „Србске новине“, 3.IV 1862.

¹² АВР, ГА — 724, копија телеграма Лобанова — Горчакову (б. д.).

¹³ АОДМЦ, Никола I — 1862. Перо Перовић — Крцу Петровићу, 28.IV/10.V 1862.

¹⁴ АОДМЦ, Никола I — 1862, Омер-паша — књазу Николи, 13.IV 1862.

¹⁵ „Босанска вила“, 18, 280. У „Србским новинама“ (бр. 46, 19.IV 1862) као датум Кечетовог одласка погрешно је наведен 7/19.IV 1862.

¹⁶ „Босанска вила“, 18, 280.

¹⁷ Сличну изјаву дао је Омер-паша и послје рата на изложби у Паризу српском стипендисти Јовану Авакумовићу (Архив Српске академије наука и умјетности, скр. АСАНУ, бр. 9287, СЛIV, с. 65—68). Међутим, изјаве Омер-паше биле су у дубокој супротности са мјерама које је он предузимао као главни командант током развоја операција на сва три фронта у Црној Гори.

велики везир је истакао добру жељу своје владе да се крњички спор ријеша на споразуман начин, напомињући да је амнестија дата Крњичанима и Сеочанима била најбољи доказ Портиног добронамјерног става. Везир није пропустио да истакне да је позив за успостављање гарнизона у Крњицама био упућен од самих Крњичана, који су на тај начин жељели да се осигурају од упада Црногораца. Међутим, све је то, по резонувању великог везира, остало узалудно, па због тога Порта захтијева од Црне Горе: 1. да се уздржи од сваке помоћи Васојевићима, 2. да одмах повуче своје трупе из Крњица и Сеоца и из свих других мјеста ван демаркационе линије, 3. да хитно пусти здраве све војнике заробљене у боју на Крњицама, 4. да се одрекне сваке моралне и материјалне помоћи устаницима и да из устаничких рејона у најкраћем року повуче све Црногорце и 5. да даде изјаву да се убудуће неће понављати никакви акти агресије од стране Црне Горе.¹⁸

Турски изасланик др Кечет заиста је поступио по инструкцијама Омер-паше, савјетујући књазу Николи да прихвати захтјеве ултиматума. Кечет је на Цетињу брзо уочио да књажев отац стварно руководи црногорском политиком и да је он био „права душа и гвоздена рука Црне Горе, а млади књаз је покорно сагињао главу пред строгом вољом свога оца”.¹⁹

Војвода Мирко је припремао сукоб са Турском, па зато за њега турски ултиматум није представљао никакво изненађење. У разговору са Кечетом, књаз Никола је отворено изјавио да је рат са Турском неизбјежан. Он је признао да Црна Гора „тражи за себе Херцеговину” и да оно што Порта обећава не може задовољити ни Црногорце ни Херцеговце, па је зато боље — „да оружје ријеша: живот или смрт”. На књаза нијесу дјеловала упозорења Кечетова о турској сили, јер је „војвода Мирко био одлучно за рат”.²⁰

Иако су званични кругови на Цетињу сматрали да је рат са Портом постао неизбјежан, старали су се да својим одговором на турски ултиматум не изазову неповјерење великих европских сила. Књажев одговор је написан у помирљивом тону и он у много чему значи прихватање Портиних ултимативних захтјева. Званична Црна Гора је покушавала да европском свијету прикаже Турску као изазивача рата. Књаз је апеловао на Порту да избјегава конфликт, јер се и Црна Гора тиме руководи у својој политици. Одбацујући оптужбе у погледу Крњица, књаз је упозорио на чињеницу да је он савјетовао делегатима Крњица и Се-

¹⁸ АВПР, ГА — 724, прилог уз извјештај Петковића — Игњатијеву, 18/30.IV 1862. У Јакшићевим исписима из париских архива такође се налази француски препис ноте великог везира (АСАНУ, 12. 577/В-2). Видјети Никола I, Црна Гора до устанка херцеговачког, 133; Ђоровић, Лука Вукаловић, 122.

¹⁹ „Босанска вила”, 18, 280.

²⁰ Никола I, Црна Гора до устанка херцеговачког, 133.

оца да се врате назад и да се постарају да на неки начин регулишу односе са Турцима, како би се избјегао оружани сукоб, при чему им је лично гарантовао да ће бити поштеђени од турских зулума. Међутим, Турци то нијесу поштовали, па је народ био принуђен да се оружјем брани. По књажевим ријечима, битну улогу у овим догађајима одиграла је околност што су у Крњице мјесто регуларних биле упућене нерегуларне трупе. Књаз је оштро приговорио отоманској влади због блокаде црногоске територије, усљед чега је његова земља изненада запала у велике привредне тешкоће. На Портину оптужбу да је Црна Гора спријечила извршење турског плана о пацификацији Херцеговине, књаз је недвосмислено изјавио да између Црне Горе и херцеговачких устаника постоји заиста чврста морална веза, која логично проистиче из заједничких вјерских и националних осјећања. Сам књаз, како је то наведено у одговору, никада није тајио, нити је намјеравао да скрива, дубока морална осјећања према устаницима, поричући истовремено материјалну сарадњу са њима. Књаз није порицао да су поједини Црногорци, или чак веће групе, прилазили редовима устаника, али је то рађено без знања и против воље званичних власти са Цетиња, јер природа и конфигурација терена дуж граничне линије лако омогућава упаде и с једне и с друге стране. Сем тога, настављао је даље књаз Никола, сваки грађанин Црне Горе, способан за ношење оружја, сматра се војником, оружје држи код себе и, будући да је тако изван контроле војне власти, лако може да пређе преко границе негдје у рат, да се бори за свој лични рачун, да се најзад врати, а да власт о свему томе не мора да зна. Но, и поред тога, власти у Црној Гори су се старале да спријече сукобе на граници са становницима отоманске Порте. Што се тиче помоћи Васојевићима, књаз је категорички одбио оптужбе ултиматума, изјављујући да ниједан Црногорац тамо није одлазио. Пошто је тако дао један општи осврт на начелни дио ноте великог везира, књаз је појединачно одговорио на његове ултимативне захтјеве:

1. Васојевићи су устали у борбу без сарадње са Црногорцима.

2. Заробљеници из крњичког боја, који су доведени на Цетиње, били су прихваћени са свом пажњом која се по међународним обичајима пружа заробљеницима. Један број од њих пуштен је кућама безусловно, а они који се налазе на Цетињу биће враћени у своју отаџбину. Турска ће благовремено исплатити трошкове издржавања.

3. Што се тиче захтјева за одрицање материјалне и моралне помоћи устаницима Херцеговине и захтјева да се отуда повуку црногорске чете, књаз је категорички одбио ову оптужбу, изјављујући да никад није ни пружао материјалну помоћ устанку, нити је иједна војна институција у земљи давала Црногорцима наређења такве врсте. Немајући никакву власт над људима — каже се у књажевом одговору — који се налазе у туђој земљи,

немогуће је, упркос најбољим жељама, утицати на њих да се врате, мада је турска влада њихов број знатно преувеличавала. Што се тиче захтјева за одбијање даље моралне подршке устаницима, књаз Никола је то схватио као тешки притисак на његова национална осјећања, притисак који је имао за циљ да му одузме право да се интересује за судбину становништва Херцеговине, па је, с тим у вези, отворено изјавио — „сумњам да ћу никад моћи доћи до таквог степена равнодушности“. Он је изнио гледиште да Херцеговцима треба дати такав статус који им дозвољава да развију материјалне и духовне снаге и који им обезбјеђује једнакост пред законом.

5. Поводом пете тачке ултиматума, књаз је изјавио да има „интимно убјеђење“ да никад није извршио никакву агресију, нити је издао наредбу за било какво агресивно дјело, обећавајући да то никад ни убудуће неће чинити.

Закључујући свој одговор, књаз је изразио жељу да живи у миру са Турском и замолио је турску владу да појединачним и изолованим случајевима не придаје значај који они практично немају.²¹

Крајем априла др Кечет је предао књажев одговор Омер-паши.²² Кад је детаљно проучио одговор књаза Николе, Омер-паша је нашао за потребно да великом везиру упутити свој коментар уз текст црногорске ноте. Он је формулисао своје примједбе у седам тачака, и то овим редом:

1. Пошто је међународна комисија прекинула рад, упућен је калуђер Нићифор Дучић вођама устанка са захтјевом да дођу на преговоре. Лука Вукаловић и Јован Васиљев примили су љубазно овог „мог емисара“. Имајући повјерење у намјере царске владе, они су се упутили у Мостар, али послије 2 часа путовања сустигла су их два црногорска перјаника, који су им забранили да наставе пут. Јован Васиљев је послије овога пошао на Цетиње да тражи од књаза одобрење за преговоре у Мостару, али му је ова молба одбијена и књаз је запријетио смрћу сваком ко би желео да преговара. Докази о сарадњи више него моралној виде се из писма калуђера Нићифора Дучића.²³

²¹ АСАНУ, Јакшићеви исписи из париских архива, 12. 577/Б-2, алекс уз депешу француског посланика — министру, Цариград, 21.V 1862.

²² „Босанска вила“, 18, 280.

²³ Од наших писаца први је Владимир Ђоровић изразио сумњу у неке Дучићеве поступке током 1861. и 1862. године. Од страних аутора то је прије Ђоровића учинио Викентије Макушев. Сам Омер-паша у наведеним примједбама одржао је најбоље улогу „емисара“ Дучића у устанку, истакавши чињеницу да је Дучић својим заиста тачним обавјештењима о улози Црне Горе допринио да турска влада брже него се очекивало прикупи податке о стварној ангажованости службене Црне Горе у херцеговачким догађајима. Кад је Дучић касније почео кампању против Црне Горе, осуђујући национални програм званичног Цетиња, лежала је у тим оптуживањима у основи и његова жеља да на неки начин скине са себе одговорност због неславне улоге коју је одиграо у једном судбонском периоду црногорске и херцеговачке историје.

2. Књаз је заборавио да каже да је већ раније окупирао села на граници Албаније и да су становници ових села позвали Хасана Хота кад су се Црногорци повукли, бојећи се поновне црногорске окупације. Чим је ушао у поменута села, Хасан Хот је био опкољен и присиљен да капитулира.

3. Ако су икад постојале везе са Скадром, оне су биле искључиво у корист Црногораца, јер су они несметано долазили на пијаце Подгорице, Спужа и Скадра, док је, с друге стране, сваки Албанац платио главом смјелост да пређе граничну линију; само је понеки ријетки хришћанин могао слободно да пређе границу због својих послова.

4. Разграничење, које је књаз покушао да даде, између појма материјалне и моралне подршке, не може да нађе потврду у чињеницама. Иако је заиста тешко контролисати прелазак јајоша преко границе, „да ратују за свој рачун”, како је књаз наводио, треба примјетити да тај број иде, како када, од 1.000, 3.000 до 6.000, док су црногорски сенатори, сердари, капетани, књажеви рођаци, његов таст и књажеви перјаници на челу ових помоћних устанничких снага, па је због тога апсурдно порицати сарадњу Црне Горе са устанком у Херцеговини. Постоји један књажев телеграм од 30. новембра, којим је објавио да је послао војводу Ива Ракова у Пиву са наређењем да отуда врати Црногорце. Међутим, то је учињено тек после црногорског „пораза” у Пиви. Као највећа потврда за отворено мијешање у ствари херцеговачког устанка Омер-паша је наводио чињеницу да је књаз установио праксу да поставља војводе у Зупцима, да од становника овог племена узима редован порез и да им дијели звања и ордење. Сем тога, по Омер-пашиним наводима, притисак Црногораца нарочито се осјећа у оним крајевима који су већ умирени. Закључујући ову тачку, Омер-паша је отворено изразио мисао да званично Цетиње разрађује „концепције о анексији” Херцеговине.

5. Сердар-екрем је сматрао да није тешко доказати кривицу Црногораца у свим догађајима који су окрвавили црногорско-турску границу. Он је подсетио великог везира на сукобе око Спужа, кад је књаз обећао да ће казнити кривце. Касније је заиста објавио да је стријељан један црногорски капетан због тога. Међутим, установило се да је овај капетан много раније погинуо у борби.

6. Омер-паша је обратио пажњу великом везиру на веома јаке територијалне претензије Црне Горе; мјесто да изрази захвалност Порти и великим силама због увећања државне територије приликом разграничења, књаз Никола врши систематску експанзију; његови поданици подижу куће на турској легитимној територији.

7. Посљедњу своју примједбу сердар-екрем је формулисао тако да је она могла да послужи као посљедња опомена Порти због дјелатности Црне Горе. С нескривеном иронијом, Омер-паша је извијестио Порту да у моменту кад су на Цетињу писане лије-

пе ријечи за умирење, одреди Црногораца су отпочели да нападају на турске трупе на широком фронту црногорско-турске границе, и према Албанији и према Херцеговини.²⁴

Послије пријема црногорског одговора на ултиматум великог везира, Омер-паша је поново послао књазу телеграм да повуче црногорске одреде из Дуге.²⁵ Све је то била гола дипломатска форма, јер је у Цариграду већ била донесена одлука за напад на Црну Гору.²⁶ Дипломатски представници у Цариграду током априла били су свједоци припрема које је Порта предузимала за ратну кампању против Црне Горе. Тих дана је Отоманска банка одобрила зајам од 500.000 франака за потребе ратних операција.²⁷

Кад је већ одлука о рату била донесена, турски министар спољних послова саопштио је Лобанову да Порта нема освајачких планова према Црној Гори. Исто саопштење пренио је и енглеском посланику, с напоменом да се неће поштовати црногорске границе. Енглески посланик је са одобравањем примио ово Али-пашино саопштење.²⁸

Портин ултиматум књазу Николи и књажев одговор били су само формални дипломатски документи које су догађаји много претекли и учинили их да остану без већег ефекта; ратне операције су већ биле отпочеле на свим фронтovima око Црне Горе.

Почетком 1862. био је разрађен турски ратни план. По том плану требало је предузети концентричан напад на црногорску територију са три стране. Главне снаге турске војске биле су концентрисане у рејону Скадар—Подгорица—Служ. Овим снагама командовао је армијски генерал (мушир) Абди-паша. Помоћне снаге налазиле су се концентрисане у рејону Билеће—Гацко. Њима је командовао дивизијски генерал Дервиш-паша. Споредне снаге, тзв. „лимски корпус“ генерала Хусејин-паше, био је концентрисан у рејону Бијелог Поља и Гусиња. Сем тога, гарнизони у Бару и Пљевљима имали су задатак да узму учешћа у операцијама, кад то нађе за сходно главни командант сердарекрем Омер-паша, чији се штаб налазио у Скадру. Главне турске снаге имале су оперативни задатак да разбију црногорски одбрамбени систем на сектору Мартинићи—Орја Лука—Ново Село и да прихвате Дервиш-пашину армију која је требало да се са њима споји у рејону Служ—Орја Лука. Дервиш-пашина армија требало је да наступа правцем Гацко—Дуга—Никшић, тј. да разбије блокаду Никшића, како би изградила оперативни ослонац за продужење напада правцем Никшић—Планиница—Орја Лука. Ге-

²⁴ АСАНУ, 12. 12.577/Б-2, анекс уз депешу француског посланика из Цариграда, 21.V. 1862.

²⁵ Никола I, Црна Гора до устанка херцеговачког, 134.

²⁶ I documenti diplomatici, italiani, prima serie 1861—1870 LV. II. Roma, 1959, 289.

²⁷ АСАНУ, 12.577/Б-2, депеша француског посланика из Цариграда, 9.IV 1862.

²⁸ Исто, депеша француског посланика из Цариграда, 6.IV 1862.

нералу Хусеин-паша био је постављен задатак — напад на слободну устаничку територију у Васојевићима, разбијање васојевићких устаника и продужење напада правцем Колашин—Биоци—Подгорица. Послије остваривања ових задатака завршила би се прва фаза операција. У првој фази рата требало је извршити стратегијско опкољавање црногорске војске, да би се у другој фази предузело стезање обруча око Црне Горе, како би се припремили услови за доношење одлучног удара и пораза црногорској војсци на линији Кокоти—Царев Лаз—Ријека Црнојевића—Цетиње. За испуњење ових задатака армије Дервиш-паше и Абди-паше бројале су 43 батаљона регуларне војске, 18.000 нерегуларних трупа из Босне, Херцеговине, Албаније и Епира и 4.000 Зејбека, што значи да су обје бројале 39.200 војника и официра.²⁹ У саставу Хусеин-пашиних трупа налазила су се само 3 батаљона регуларних трупа,³⁰ а остало су биле трупе из Албаније. Тако је Омер-паша напао на Црну Гору са армијом од 54.200 војника.

Црногорски ратни план био је разрађен још средином 1861. године.³¹ Овај план није претрпио никакве битне измјене на почетку рата 1862. године. Главне црногорске снаге налазиле су се у рејону Спужа, на положајима Мартинићи—Орја Лука—Главица—Ново Село. Овим снагама непосредно је командовао врховни командант црногорске војске, војвода Мирко Петровић. Помоћне снаге биле су концентрисане у кланцу Дуга, с тим да штите прилаз Никшићу и из правца Билећа—Трубјела. Тако се образовао црногорски сјеверни и јужни фронт. Сем тога, мање црногорске снаге чувале су прилазе од Бара, а војвода Миљан Вуков с васојевићким устаницима затварао је правац продора лимском корпусу Хусеин-паше. Војвода Новица Церовић имао је задатак да чува црногорску границу од евентуалног напада из Пљеваља и да координира операције са војводом Миљаном Вуковим и командантом црногорског сјеверног одреда војводом Петром Вукотићем. Црногорски сјеверни одред располагао је снагом од 8.000 Црногораца и устаника, а отприлике толики број имао је и црногорски јужни одред, не рачунајући споредне снаге које су чувале Планиницу од евентуалног испада трупа нишкићког гарнизона. Одред Миљана Вукова бројао је око 3.000 људи, а одред Новице Церовића нешто преко 1.000 бораца.³²

До почетка рата, црногорским јајошким одредима и устаницима командовао је једно вријеме војвода Иво Раков Радоњић. Почетком априла он је издао наредбу једном устаничком и јајошком одреду да нападну турке на Крсцу. Том приликом устаницима и јајошима пошло је за руком да Турцима нанесу осјетне губитке. Извјештавајући књаза Николу о боју на Крсцу, Радо-

²⁹ Исто, Петковић — Игњатијеву, 9/21.XII 1862.

³⁰ Исто, ГА — 613, Безобразов — Игњатијеву, 16/28.IV 1862.

³¹ Исто, ГА — 723, Петковић — Балабину, 3/15.IX 1861.

³² АВПР, ГА — 725, Петковић — Игњатијеву, 8/20.I 1863.

њић је замолио да се вијест о овим догађајима објави у новинама, „нека види српство и Европа како пристају ови људи на позив Омер-паше”. Радоњић је тада издао наредбу да се споје јајошки и устанички одреди Шћепана Радојева, Ђока Миљанића и Јована Лучића, а пивским устаницима да ударе на „гатачке пандуре”. Он је истовремено затражио од Луке Вукаловића да изврши напад на Турке у околини Требиња.³³

Одреди војводе Илије Ђуканова, Шћепана Радојева и Ђока Миљанића у јачини од 300—400 људи запосјели су Пресјеку, са задатком да затворе пролаз кроз кланац Дугу.³⁴

Почетком априла Дервиш-паша је напустио Зупце и у кулама које су тамо биле благовремено подигнуте оставио је само нерегуларне трупе. Пажљиво пратећи све покрете турских трупа, Лука Вукаловић је о томе извијестио руског генералног конзула у Дубровнику. Због одласка главнине турске војске из Зубаца Вукаловић је рачунао да ће му поћи за руком да заузме турске фортице и да се затим са устаничким снагама пребаци у рејон Шуме, гдје је очекивао да ће народ поново прићи устаницима.³⁵

По наредби Омер-паше, командант турских трупа у Херцеговини генерал Дервиш-паша требало је да изврши деблокаду Никшића кроз кланац Дугу и да снабдије никшићки гарнизон храном и ратним материјалом. Чим је добио ово наређење, Дервиш-паша је предузео припреме, које нијесу могле остати незапажене од обавјештача и кореспондената руског генералног конзула из Дубровника. Они су одмах јавили Петковићу о овом покрету, указујући му на лажне гласове, који су намјерно лансирани из Дервишевог штаба, да турске трупе спремају тобож покрет на Бањане.³⁶ Чим је Константин Петковић сазнао за ове вијести, упутио је шифровану депешу књазу Николи.³⁷ Кад је стигла Петковићева депеша на Цетиње, издата је наредба војводи Петру Вукотићу да са једним јачим одредом хита у правцу Дуге, јер се знало да малобројни одред војводе Илије Ђуканова неће моћи издржати притисак Дервиш-пашиних трупа.³⁸

Дервиш је 29.III/10. IV кренуо из Гацка са 8 батаљона регуларне војске и 1.000 башибозука. Заједно са њим ишло је и 500 радника (зидара и тесара) да граде куле дуж кланца Дуге. Кад је дошао на средину кланца, код мјеста Ноздара, Дервиш је залогоровао са главнином и приступио зидању двију кула. Тада је издао наредбу новопроизведеном бригадном генералу Салих-паши, бившем начелнику штаба код Исмаил-паше, да са два бата-

³³ АОДМЦ, Никола I — 1862, Иво Раков Радоњић — књазу Николи, — IV 1862.

³⁴ АВПР, ГА — 724, Петковић — Игњатијеву, 7/19.IV 1862.

³⁵ АВПР, ГА — 724, Петковић — Игњатијеву, 27.III/8.IV 1862.

³⁶ Исто, Петковић — Игњатијеву, 4/16.IV 1862.

³⁷ Исто, Петковић — Игњатијеву, 7/19.IV 1862.

³⁸ Исто, Петковић — Игњатијеву, 8/20.IV 1862, 10/22.IV 1862.

љона обезбиједи караван од 100 коња са провијантом за Никшић. Салих-паша је кренуо на пут 30. III/11. IV, предао провијант никшићком гарнизону, одмах вратио одред и законачио при улазу у кланац. Ујутру, 31. III/12. IV Салих-паша је са својим одредом пожурио да се састави са главнином. Недалеко од Ноздара, код мјеста Пресјеке, Салих-пашин одред напали су Црногорци и устаници под командом Илије Ђуканова и сердара Шћепана Радојева. По званичном извјештају Дервиш-паше, Турци су у овом боју изгубили 29 војника и 2 капетана и 29 рањених војника и официра, док су по извјештајима очевидаца турски губици износили 150 мртвих и рањених.³⁹ Црногорски губици су износили 26 мртвих и рањених. У боју су погинули војвода Илија Ђуканов, сердар Шћепан Радојев и сердар Ђоко Миљанић.⁴⁰ По једној вијести бечких новина, бранећи, „Херцеговачке Термопиле“ пало је 102 Црногорца и устаника.⁴¹ И поред погибије својих команданата, Црногорци и устаници нијесу прекидали са нападима на турску колону која се споро кретала кроз кланац. Нарочито жестоко бој вођен је 2/14. IV.⁴²

Када је започео бој код Пресјеке, Дервиш-паша је издао заповијест о закопавању својих трупа. Код Дервиш-паше су се налазиле и главне резерве хране за Никшић. Док су се продужавали бојеви између Црногораца и устаника (којима је стално притицала помоћ) и Дервиш-пашине претходнице, која се повлачила у састав главнине, стигао је 2/14. IV војвода Петар Вукотић са одредом од 4.000 Црногораца. Сљедећи дан Вукотић је провео у рекогносцирању терена,⁴³ који је иначе био добро познат и њему и његовим потчињеним командантима. У предстојећем сукобу Вукотић се старао да до максимума искористи теренске услове.

Кроз средину кланца пролази стари каравански пут, којим су ишли транспорти са храном и ратним материјалом за гарнизон у Никшићу. Од улаза у кланац до Никшићког поља, лијево и десно од караванског пута, терен је слабо проходан, каменит и пошумљен, веома подесан за засједе, а нарочито на простору од Крса до Пресјеке. На оваквом терену се могу задржавати са малим покретним одредима далеко веће снаге.

Као искусан војник за ратовање на тешко проходном планинском терену, а имајући у виду велику надмоћност турске војске у људству и наоружању (турска војска је била наоружана изолученим штуцарима каписларама, док је у црногорској само гарда била наоружана таквим пушкама), Вукотић доноси одлуку да се Турцима наметне блиска борба ножем, што је по његовој оцјени имало да изазове забуну код турских регуларних трупа,

³⁹ Исто, Безобразов — Игњатијеву, 16/28.IV 1862.

⁴⁰ Исто, Петковић — Игњатијеву, 8/20.IV 1862.

⁴¹ „Србске новине“, 31.IV 1862.

⁴² АВПР, ГА — 724, Петковић — Игњатијеву, 8/20.IV 1862.

⁴³ Исто, Петковић — Игњатијеву, 10/22.IV 1862.

обучаваних за стрељачко ратовање. Вукотић је полазио од тога да му конфигурација терена пружа могућност да у одлучном моменту и на одлучујућем правцу од непријатеља буде јачи.

Пошто је генерал Салих-паша успјешно извршио свој задатак, Дервиш-паша доноси одлуку да за Никшић упути и други транспорт са храном и ратним материјалом. Овај транспорт пратило је 14 стрељачких чета и 1.000 башибозука.⁴⁴ У сриједу 4/16. ова турска колона дошла је до мјеста Злоступа, гдје су се са лијеве и десне стране пута у полукругу налазиле размјештене Вукотићеве јединице. Претходни дан Вукотић је био издао наредбу својим јединицама да пусте турске трупе на јуришно одстојање, а послје неколико плотуна требало је извршити општи јуриш. Ова Вукотићева наредба досљедно је извршена. Кад су отпочели црногорски јуриши, турске трупе су пружиле задивљујући отпор. Међутим, главни турски командант није могао на уском простору око караванског пута да развије снаге којима је располагао, па је Вукотићев одред био много јачи на главном правцу напада. Због тога су турски батаљони морали бити сломљени пред упорним јуришима Црногораца и устаника, нарочито кад је отпочела сјеча, која је турски пораз учинила потпуним. Сломљени турски регуларни батаљони и батаљони башибозука, сабијени на уском и каменитом терену, могли су само бјекством да се спасавају, остављајући на бојишту све теже рањенике. Битка је трајала читав дан. Услјед потпуног слома његових предњих дијелова, Дервиш-паша је био принуђен да се повуче са својим штабом до Крсца, очекујући помоћ из Гацка. Можда би црногорски успјех био још већи да добар број Црногораца није био заузет изношењем рањеника и плијена. У току боја жене, које су носиле храну за војску, износиле су рањенике из најжешћег окршаја.⁴⁵

Турски губици били су знатни. Према доста провјереним извјештајима руског генералног конзула, састављеним на основу података од специјалних извјештача из Херцеговине, турски губици су превазилазили 2.000 мртвих. Црногорци су у овом боју заплијенили 2.000 пушака и мноштво мањег наоружања, као и 1.000 твара са храном спремљеном за Никшић.⁴⁶ По извјештајима очевидаца, агената руског конзула из Мостара, број мртвих турских војника заиста је прелазило 2.000, док је број рањеника такође био велики. Само у Мостар послје боја стигло је 200 рањеника. По званичном извјештају Дервиш-паше, Турци су имали само 353 мртва војника и 28 официра, од којих 4 мајора, а рањених 78 војника и 12 официра, међу којима и један пуковник.⁴⁷ По једном другом извору, Турци су изгубили: 40 официра, 2.781 војника, мноштво рањених, 483 твара са храном, седам твара

⁴⁴ Исто, Безобразов — Игњатијеву, 16/28.IV 1862.

⁴⁵ Исто, Петковић — Игњатијеву, 10/20.IV 1862.

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ Исто, ГА — 613, Безобразов — Игњатијеву, 16/28.IV 1862.

са новцем и 90 волова.⁴⁸ Очевици који су долазили из Херцеговине у Дубровник причали су да је бојно поље у дужини од два часа хода било прекривено лешевима турских војника и официра.⁴⁹

Губици Црногораца били су такође знатни. По извјештајима Константина Петковића, Вукотићев одред имао је преко 300 мртвих и рањених.⁵⁰

Желећи да прикрију своје неуспјехе, турски команданти су слали нетачне извјештаје у Цариград. Тако је крајем априла у цариградским новинама била објављена вијест о великим побједама царских трупа над Црногорцима и о заробљавању неколико истакнутих црногорских старјешина, који су имали да се као заробљеници што прије појаве у турској пријестоници. Поред ових вијести, турски министар спољних послова дао је изјаву да су на граници према Србији ухваћени неки агенти који су потврдили обавјештење да се у Србији налази спремно 3.000 добровољаца за прелазак у Црну Гору.⁵¹

Вукотићев одред није био спреман да предузме оперативно гоњење непријатеља, јер се у дубини турског распореда налазио терен повољнији за потпуно ангажовање турских трупа. Међутим, Дервиш-паша није знао каквом снагом располаже Црногорци, па је, користећи околност што је Вукотић престао с нападом, ноћу између 4/16. и 5/17. IV напустио бојиште и са главнином одступио за Гацко.⁵²

Црногорска побједа у Дуги имала је велик одјек. На Цетињу је она прослављена као први успјех у рату који је наговјештавао да ће бити тежак и дуг. У Херцеговини и Албанији вијести о турском поразу изазвале су панику код муслиманског становништва. Глас о црногорској побједи у Дуги јако је узнемирио аустријске власти у Боки Которској и Далмацији.⁵³ Одјек битке био је снажан у свим нашим земљама; њу је поздравила војвођанска, хрватска, далматинска и србијанска штампa.⁵⁴

⁴⁸ „Србске новине“, 17.IV 1862. Податке из „Србских новина“ наводи и Ђ. Поповић у свом делу Историја Црне Горе, Београд, 1896, 208. Овај податак преузима и Ђоровић (122). Извјештач „Србског дневника“ из Мостара јавио је својој редакцији као поуздану вијест да је у боју од 4/16. погинуло 3.000 Турака и заплијељено 1.200 коња, 600 товара хране и муниције, 3.600 пушака и сабаља и 12.000 гроша („Србски дневник“, 28.IV 1862).

⁴⁹ АВПР, ГА — 724, Петковић — Игњатијевић, 13/25.IV 1862.

⁵⁰ АВПР, ГА — 724, Петковић — Игњатијевић, 8/20.IV 1862. Очевици које је Безобразов консултовао навели су да је број погинулих и рањених Црногораца износио 200. Са подацима Безобразова слажу се и обавјештења дописника листа »Il Nazionale« који наводи да су Црногорци имали 80 мртвих и 120 рањених (»Il Nazionale«, 23.IV 1862).

⁵¹ АСАНУ, 12.577/Б-2, француски посланик министру, Цариград, 22.IV 1862.

⁵² АВПР, ГА — 724, Петковић — Игњатијевић, 13/25.IV 1862.

⁵³ Исто, Петковић — Игњатијевић, 10/22.IV 1862.

⁵⁴ »Il Nazionale«, 23.IV 1862; 26.IV 1862; „Србски дневник“, 28.IV 1862; „Србске новине“, 7.IV 1862; 14.IV 1862; 1.V 1862.

Непосредно послије битке у Дуги (9/21) један јачи одред Црногораца и устаника упао је на територију билећког округа, заплијенио 2.500 грла стоке⁵⁵ и запалио 300 кућа у околини Планае.⁵⁶ Турски гарнизон из Билећа, престрашен вијестима о поразу у Дуги, није смио да изађе из града да се супротставе овом црногорско-устаничком одреду.⁵⁷

Командант црногорског сјеверног одреда упутио је тих дана једну далеку извидницу у правцу Невесиња,⁵⁸ под командом Пека Павловића.⁵⁹ Истог дана кад је упућен овај одред од 600 људи, стигао је у штаб војводе Петра Вукотића поп Богдан Зимоњић и саопштио да се Дервиш-паша спрема да поново прође кроз Дугу. Од доласка у Дугу, у штаб војводе Петра Вукотића, поп Богдан Зимоњић са својим одредом учествовао је стално у борбама против Турака све до краја црногорско-турског рата.⁶⁰ Обавјештења попа Зимоњића о покрету Дервиш-паше заиста су се обистинила. Међутим, кад је Дервиш-паша сазнао да се Вукотић налази са 4.000 Црногораца на положајима у Дуги, повукао се ка Гацку.⁶¹

Из Гацка је Дервиш-паша убрзо пошао на реферисање код Омер-паше. Мјесто да буде смијењен због тешког пораза у Дуги, Дервиш-паша је добио чин мушира⁶² (армијског генерала) и у Мостару дочекан са топовским салвама.⁶³ Неколико дана прије његовог доласка био је допутовао у Мостар Михаило Спаић, јавио се Омер-паши као изасланик племена Зубаца и изразио безусловну покорност Турцима. Омер-паша га је поставио за војводу зубачког.⁶⁴

Црногорски одред упућен у правцу Невесиња брзо је нарастао на 1.200 људи. Пошто је од војводе Вукотића добио задатак да напада на комуникацију Гацко—Невесиње, одред је заплијенио неколико транспорта са храном и разорио двије турске форнице,⁶⁵ заплијенио 600 коња са провијантом⁶⁶ и разорио шест

⁵⁵ АВПР, ГА — 724, Безобразов — Игњатијеву, 16/28.IV 1862.

⁵⁶ Исто, Петковић — Игњатијеву, 13/25.IV 1862.

⁵⁷ „Србске новине“, 24.IV 1862.

⁵⁸ АОДМЦ, Никола I — 1862, Петар Вукотић — књазу Николи, 18/30. IV 1862. (Записи XIII, 55).

⁵⁹ АВПР, ГА — 724, Петковић — Игњатијеву, 13/25.IV 1862.

⁶⁰ Ј. Накићеновић, Поријекло Зимоњића породице и поп Богдан Зимоњић војвода гатачки, Нови Сад, 1880, 38.

⁶¹ Исто, Петар Вукотић — књазу Николи, 21.IV/3.V 1862.

⁶² АВПР, ГА — 724, 179—182. У Мостару се тада налазио код штаба Омер-паше познати харамбаша црногорских јајоша поп Мило Јововић. Стварни разлози Јововићевог бјекства из црногорског логора у Дуги нијесу познати, али је оправдано претпоставити да је у питању била нека свађа са војводом Петром Вукотићем.

⁶³ Из Дневника Прокопија Чокорила, Гласник Земаљског музеја, XXV, Сарајево, 1913, 201.

⁶⁴ АВПР, ГА — 613, Безобразов — Игњатијеву, 16/28.IV 1862.

⁶⁵ АОДМЦ, Никола I — 1862, Петар Вукотић — књазу Николи, 27. IV/9. V 1862. (Записи XIII, 57).

⁶⁶ „Србски дневник“, 15.IV 1862. (извјештај кореспондента из Мостара).

муслиманских села.⁶⁷ Сем тога, одред је заузео и нека села у Невесињу.⁶⁸

Готово истовремено са бојевима на граници према Херцеговини отпочеле су операције на сектору према Васојевићима. Главни командант турске војске на овом сектору фронта, Хусеин-паша, имао је задатак да се што прије споји са армијом Абди-пашиним.⁶⁹ Хусеин-паша је имао два одреда. Један су сачињавале нерегуларне трупе из Гусиња под командом Али-бега гусињског, а други под командом Селим-паше кретао се из Бијелог Поља ка Бихору и Беранамма.⁷⁰ Већ 4/16. IV Турци су напали на васојевићку устаничку територију.⁷¹ Тог дана одред Али-бега гусињског, састављен углавном од Арнаута, напао је на Васојевиће, палећи пред собом села и наилазећи на отпор мјесног становништва.⁷² Ову турску колону дочекао је војвода Миљан Вуков са својим одредом и пошло му је за руком да трупе Али-бега потпуно разбије.⁷³ Одред Селим-паше, крећући се у двјема колонама из Бијелог Поља, напао је 5/17. IV на васојевићку територију, запалио 12 села и залогоровао код села Ржанице. Мањи одреди устаника пружали су Селим-пашиним трупама слаб отпор, повлачећи се у планине, гдје су се прикупљали устаници за одлучну битку. Извијештени о упаду турске војске, брзо су притекли у помоћ васојевићким устаницима и одреди из састава оних снага којима је командовао Новица Церовић.⁷⁴ У саставу васојевићких устаника налазио се један број Куча, Братоножића и Ровчана.⁷⁵

Устаничке снаге под командом војводе Миљана Вукова брзо су се концентрисале и у зору 7/19. IV изненада напале на турски логор код Ржанице. Одред Новице Церовића био је прикривен кад је Миљан Вуков извршио напад са Васојевићима, и кад је битка на том сектору достигла врхунац, ударио је са својим одредом на трупе Селим-паше. То је имало одлучан утицај на исход битке, претварајући турски пораз у праву катастрофу.⁷⁶ Биланс битке био је поразан за Турке: устаници су само посјекли 650 војника и заплијенили знатну количину ратног материјала.⁷⁷ По извјештајима кореспондента аустријског конзула из Скадра и по званичним подацима које су турске власти саопштите тих дана у Скадру, у боју код Ржанице и касније у гоњењу турских

⁶⁷ АВПР, ГА — 724, Петковић — Игњатијеву, 13/25.IV 1862.

⁶⁸ Исто, ГА — 613, Безобразов — Игњатијеву, 30.IV/12.V 1862.

⁶⁹ Исто, Пр. рук. X, Сученков — Игњатијеву, 19/31.V 1862.

⁷⁰ Исто, Сученков — Игњатијеву, 14/28.IV 1862.

⁷¹ „Србски дневник“, 25.IV 1862.

⁷² АОДМЦ, Пр. рук. X, Сученков — Игњатијеву, 14/28.IV 1862.

⁷³ „Србобран“, 26.IV 1862.

⁷⁴ АОДМЦ, Пр. рук. X, Сученков — Игњатијеву, 14/28.IV 1862.

⁷⁵ Исто, Сученков — Игњатијеву, 26.V/7.VI 1862.

⁷⁶ Исто, Сученков — Игњатијеву, 14/28.IV 1862; „Србске новине“ 29.IV 1862; „Србобран“, 26.IV 1862.

⁷⁷ АОДМЦ, Пр. рук. X, Сученков — Игњатијеву, 14/28.IV 1862.

трупа било је избачено из строја 2.500 људи.⁷⁸ Велики број турских војника удавио се у Лиму.⁷⁹ У бици је нарочито пострадао табор башибозука из Баковице, од којег се спасао само незнатан број војника.⁸⁰ По извјештајима који су добијени у Београду, у овој бици је погинуло 2.000 турских војника.⁸¹ Међу погинулима било је много официра и један од истакнутих команданата башибозука — Хамза-бег Ђоровић.⁸²

У борбама код Ржанице погинуло је 130 устаника.⁸³

Послије пораза у борбама са васојевићким устаницима наступило је такво дезертерство у турској војсци, нарочито у одредима башибозука, да је Осман-паша био принуђен да отпутује за Призрен и да упозна тамошњег гувернера са тешкоћама на које је наишао у погледу одржавања реда и дисциплине у трупама.⁸⁴

Битка у Васојевићима имала је такође велик одјек; о њој су се ширили гласови на читавом релативно широком устаничком подручју, а појединости о турском поразу препричавале су се у свим мјестима сјеверне Албаније. Устаницима је пао у руке велики ратни плијен, сем осталог и 1.000 јахаћих коња и три топа.⁸⁵ Вијест о побједи у Васојевићима сазнала се на Цетињу 11/23. IV, тачно на дан доласка изасланика Омер-паше. У част ове побједи испалјени су топовски плотуни на Цетињу, па је необавијештени Омер-пашин изасланик мислио да је то приређено у његову част.⁸⁶

Послије турског пораза код Ржанице, поједини одреди васојевићких устаника били су допрли до Гусиња⁸⁷ и Новог Пазара.⁸⁸

Послије првог неуспјеха у борби против васојевићких устаника, Хусеин-паша је отпочео са новом концентрацијом војске,⁸⁹ па је крајем маја поново предузео операције за продор преко Васојевића и Колашина у долину Зете. Пружајући отпор, васојевићки устаници су се повлачили у планине.⁹⁰

Послије црногорске побједи у Дуги, главни турски командант Омер-паша прешао је са својим штабом из Мостара у Скадар.⁹¹

⁷⁸ Исто, Сученков — Лобанову, 17/29.IV 1862.

⁷⁹ АВПР, ГА — 724, Петковић — Игњатијеву, 13/25.IV 1862.

⁸⁰ „Србске новине“, 21.IV 1862.

⁸¹ I documenti diplomatici, 327.

⁸² „Србобран“, 26.IV 1862.

⁸³ „Србски дневник“, 25.IV 1862.

⁸⁴ АОДМЦ, Пр. рук. X, Сученков — Игњатијеву, 17/29.IV 1862.

⁸⁵ АВПР, ГА — 724, Петковић — Игњатијеву, 20.IV/2.V 1862.

⁸⁶ Исто, Петковић — Игњатијеву, 13/25.IV 1862.

⁸⁷ „Србске новине“, 21.IV 1862.

⁸⁸ АВПР, ГА — 274, Петковић — Коваљевском, 13/25.IV 1862.

⁸⁹ АОДМЦ, Пр. рук. X — 1862, Сученков — Игњатијеву, 1/13.V 1862.

⁹⁰ АВПР, ГА — 724, Петковић — Игњатијеву, 27.V/8.VI 1862.

⁹¹ Исто, Петковић — Игњатијеву, 27.IV/9.V 1862.

Крајем априла руски генерални конзул из Дубровника савјетовао је књазу Николи да упути једну циркуларну ноту представницима великих сила у којој би била изнесена сва звјерства турских трупа над хришћанским становништвом Херцеговине.⁹² Књаз је тек крајем маја (13/25), али већ у промијењеним околностима, упутио телеграмску циркуларну ноту представницима сила, оптужујући турску владу због намјере да разори Црну Гору.⁹³ Неколико дана прије тога, књаз је телеграмом извјестио Петковића о општем нападу турске војске на црногорску територију. Изражавајући наду да црногорски „покровитељ” неће допустити да пропадне Црна Гора, књаз је обавијестио Петковића да је лично пошао пред војском „на сусрет Турцима, и ако погинем препоручујем отаџбину руској браћи.” Завршавајући овај телеграм, књаз је обавијестио руског генералног конзула да „у нас нема ни барута ни новца”.⁹⁴

На фронту према Херцеговини трајало је затишје до почетка маја. Иако је Вукотићев одред трпио велику оскудицу у храни и ратном материјалу, исцрпљиван у честим и напорним маршевима, са успјехом је извршавао све задатке, чврсто држећи у опсади никшићки град. Живот у Никшићу био је очајан.⁹⁵ Хране у граду није било, па се становништво исхрањивало само месом, јер је располагало приличном количином стоке. Али невоља је била у томе што се стока није могла напасати даље од домета топова са градске тврђаве.⁹⁶ Никшићки град је бројао око 2.000 становника и гарнизон од 1.000 регуларних војника, са једном брдском и једном пољском батеријом.⁹⁷ Скоро годину дана глад је харала у граду; ока хљеба плаћала се златни талир.⁹⁸ Стога је турској армији у Херцеговини представљало посебну бригу како да ослободи Никшић опсаде и обезбиједи нормално снабдијевање никшићког гарнизона.⁹⁹

Очекујући погоршање положаја опсједнутог града, угледнији грађани Никшића, почетком маја, у сагласности са командантом тврђаве, доносе одлуку да на неки начин кроз црногорске положаје упуте жене и дјецу у Херцеговину, увјерени да им црногорска војска неће ништа учинити. Тиме су се хтјели ослободити терета и донекле олакшати исхрану преосталог становништва. Почетком маја упућене су двије жене и неколико дјеце ка кланцу Дуга да траже од црногорског команданта пролаз за Херцеговину. Овај, видећи их необично исцрпене, нареди да се нахране и да се са посебном пратњом упуте за Херцеговину. О-

⁹² АОДМЦ, Никола I — 1862, Петковић — књазу Николи, 16/28.IV 1862.

⁹³ АВПР, ГА — 724, извјештај Петковића — Игњатијеву, бр. 223.

⁹⁴ Исто, депеша Петковића — департаману, 9/21.V 1862.

⁹⁵ Исто, Петковић — Игњатијеву, 8/20.V 1862.

⁹⁶ »Il Nazionale«, 19.V 1862.

⁹⁷ „Босанска вила“, 15, 234.

⁹⁸ »Il Nazionale«, 21.V 1862.

⁹⁹ „Босанска вила“, 15. 234.

храбрени овим поступком црногорског команданта, Никшићани ријешише да сљедећег дана упуте неколико стотина жена и дјеце, вјерујући да ће и њима бити дозвољен пролаз. У међувремену, Вукотић је добио извјештај да Турци намјеравају (1/13. V) да истјерају сву стоку из града у правцу Жупе, под заштитом једног јаког одреда коњице. То је дало подстрека Вукотићу да донесе одлуку да покуша лишити Никшићане једине резерве за исхрану.¹⁰⁰ Случај је хтио да се ова акција одигра у вријеме годишњице граховске битке. Због непосредности терена и могућности брзе интервенције турског гарнизона, за извршење овог задатка Вукотић је морао што непосредно што посредно да ангажује сав свој одред (8.000 Црногораца и устаника). Напад је изведен из три правца. Једним одредом је командовао војвода Матановић и он је имао задатак да напада од Лукова и Грачанице на турска пасишта, гдје су се тог дана налазила турска стада. Другим одредом, који је нападао из правца Кусида, командовао је војвода Иво Раков Радоњић. Трећи одред, којим је командовао лично војвода Петар Вукотић, кретао се једним дијелом од Дуге ка Никшићу, а једним дијелом чувао кланац и представљао резерву команданта. Напад је отпочео одред војводе Матановића, затим је ступио у дјејство одред који се кретао од Дуге и најзад је ушао у битку Радоњићев одред. Пошто нијесу могли да издрже тако жесток напад, Турци су почели да се повлаче према граду, гоњени у стопу од Црногораца. Користећи велику забуну турских јединица, црногорски одреди се нијесу задржали пред градским зидинама, већ су извршили продор у град, палећи куће у њему.¹⁰¹ Црногорци су укупно запалили око 100 кућа у граду; нарочито је пострадала махала Сеферагића.¹⁰² Турци су се из неких утврђених кућа бранили са упорношћу достојном дивљења; иначе, Никшићани су били чувени због своје храбрости, очеличени у сталним бојевима са Црногорцима.

Пошто им је пошло за руком да одведу неколико стотина заробљеника¹⁰³ и заплијене 3.000 грла стоке,¹⁰⁴ Црногорци су се ловукли из града у два часа послје пола ноћи.¹⁰⁵ Турски губици без заробљених износили су 200 људи.¹⁰⁶ Аустријски конзулски агент из Требиња јавио је барону Мамули да су губици и с једне и с друге стране били велики, јер је у граду битка вођена бајонетима и ханџарима. У Требињу је био добијен извјештај да је у борбама у граду погинуо бимбаша никшићког батаљона са чита-

¹⁰⁰ »Il Nazionale«, 19.V 1862.

¹⁰¹ АВПР, ГА — 724, Петковић — Игњатијеу, 6/18.V 1862.

¹⁰² Staatsarchiv Wien, Politisches Archiv, Consular Agentie in Trebigne, 1862 (скр. SAPACAT), 38/151, Вук Врчевић — Мамули, 18.V 1862.

¹⁰³ АВПР, ГА — 724, Петковић — Игњатијеу, 6/18.V 1862.

¹⁰⁴ Исто, Петковић — Игњатијеу, 9/21.V 1862.

¹⁰⁵ Staatsarchiv, PACAT 1862, 38/151, Врчевић — Мамули, 18.V 1862.

¹⁰⁶ АВПР, ГА — 724, Петковић — Игњатијеу, 6/18.V 1862.

вим својим штабом и главни љекар у граду.¹⁰⁷ Извјештавајући о овом нападу књаза Николу, Вукотић је истакао храброст својих бораца и потчињених команданата, хвалећи посебно подвиге Пека Павловића, који се у овој бици истакао као „Лазар Мутап”.¹⁰⁸

Вијест о нападу на Никшић брзо се сазнала у Петрограду. Већ 5/17. V руско Министарство спољних послова добило је о томе извјештај својих конзуларних представника из Мостара, Скадра и Дубровника,¹⁰⁹ а истог дана Горчаков је извијестио императора Александра II посебном депешом да је заузет Никшић „кључ читаве Херцеговине” и да су „Турци пали духом”.¹¹⁰

Напад на Никшић имао је велик одјек у Херцеговини. У Мостару је ова вијест изазвала праву панику.¹¹¹ У Далмацији су се ширили гласови да је Никшић заузет и сравњен са земљом,¹¹² а у Албанији глас о „заузећу” Никшића изазвао је пометњу код турских власти и становништва.¹¹³ Вијест о заузећу Никшића пренијеле су »Donauzeitung«.¹¹⁴

Послије напада на Никшић, у састав Вукотићевог одреда дошла је готово читава црногорска гарда, која је била наоружана штуцерима каписларама.¹¹⁵

Извијештен о нападу на Никшић, генерал Дервиш-паша је пожурио да прође кроз Дугу, рачунајући да се главнина црногорског сјеверног одреда не налази у кланцу. Он је са собом водио скоро све своје трупе (17.000 војника) и комору са храном за Никшић од 1.000 товарних коња.¹¹⁶ Дервиш-паша је у зору 5/17.V кренуо са Крсаца низ кланац Дугу,¹¹⁷ истуривши предњи одред у јачини од 4 батаљона регуларних трупа и 2.000 башибозука под командом Јахија-паше. Трупе Јахија-паше кретале су се доста неопрезно низ кланац и кад су стигле до Пресјеке¹¹⁸ већ су биле дубоко ушле у распоред Вукотићевог одреда, који је био запосио све висове око пута. Иако Вукотић није имао концентрисан сав свој одред, издао је наредбу да се изврши напад на турску колону. Напад је отпочео у 2 часа послије подне и Вукотићу је пошло за руком да одред Јахија-паше потпуно одвоји од главнине, тако да се турски командант морао борити у окружењу и то на терену веома неподесном за одбрану. У седмочасовном боју одред Јахија-паше био је готово преполовљен. На бојишту је остало ви-

¹⁰⁷ SAPACAT, 38/151, Врчевић — Мамули, 18.V 1862.

¹⁰⁸ АОДМЦ, Никола I — 1862, Петар Вукотић — књазу Николи (б. д.).

¹⁰⁹ АВПР, ГА — 724, Петковић — Игњатијеву, 5/1.V 1862.

¹¹⁰ Исто, Чорчаков — Александру II, 5/17.V 1862.

¹¹¹ Исто, ГА — 613, Безобразов — Игњатијеву, 8/20.V 1862.

¹¹² »Il Nazionale«, 16.V 1862.

¹¹³ АОДМЦ, Пр. рук. X — 1862, Сученков — Лобанову, 8/20.V 1862.

¹¹⁴ „Србске новине“, 24.V 1862.

¹¹⁵ АВПР, ГА — 724, Петковић — Игњатијеву, 9/21.V 1862.

¹¹⁶ „Босанска вила“, 20, 313.

¹¹⁷ АВПР, ГА — 724, Петковић — Игњатијеву, 13/25.V 1862.

¹¹⁸ Исто, ГА — 613, Безобразов — Игњатијеву, 15/27.V 1862.

ше од 1.000 мртвих Турака.¹¹⁹ Међу погинулима се налазио велики број официра. Погинуло је неколико команданата батаљона регуларне војске, међу којима мајор Ибрахим-бег, командант другог батаљона гардијских стријелаца и седам бимбаша (команданата батаљона) башибозука, међу којима Мухамед-бег Ченгић¹²⁰ и Дервиш-бег Ченгић из Гацка и бимбаша арбанашког тора башибозука, арбанашки војвода Арслан-бег.¹²¹ Нарочито тежак губитак за Турке представљала је погибија бимбаше Мустафе Пиводића, „човјека веома енергичног и необичног образовања међу Турцима”.¹²² Губици Црногораца износили су 400 мртвих и рањених.¹²³ Извјештач „Србског дневника” јавио је да је у овој бици било 200 мртвих и 300 рањених Црногораца (највише губитака имали су Чевљани, Бјелице, Пјешивци и Ђеклићи), док су Турци имали 1.900 мртвих војника, 9 штапских и 60 виших официра.¹²⁴

У зору 6/18. V Вукотићу је стигло појачање од 2.000 људи и тога дана он је намјеравао да обнови напад, али је одред Јахија-паше, претрпјевши претходни дан тешке губитке, покушао и успио у току ноћи да се повуче, па је Вукотић предузео гоњење турских трупа све до Ноздара.¹²⁵

Дервиш-паша је очекивао да ће се операције на овом сектору продужити, па је у Мостар упутио хитан захтјев за помоћ. Већ 8/20. V бригадни генерал Махмут-паша сакупио је на брзу руку у Мостару све војнике који су остали при утврђењима и башибозуке и са артиљеријском муницијом упутио се хитно за Гацко. У Мостару су тада кружили гласови да је Дервиш-паша опсадран у Дуги. Изненадни одлазак генерала Махмут-паше из Мостара побудио је руског конзула Безобразова да пође код Хрушид-паше да затражи објашњење о таквом непредвиђеном покрету трупа. Желећи да прикрије стварно стање, Хрушид-паша је изјавио Безобразову да је Дервиш-паша одржао двије велике побједи у Дуги, да су Црногорци у бојевима изгубили неколико хиљада војника, да су Петар Вукотић и бањски војвода Јован Баћевић погинули и да је Никшић ослобођен из опсаде. По објашњењима Хрушид-паше, Махмуд-паша је пошао за Гацко да преузме команду над тамошњим гарнизонам. Међутим, кад је стигао код Залома, Махмут-паша је добио наређење да иде за Столац, да уреди главне магацине за храну и артиљеријску муницију.¹²⁶

¹¹⁹ Исто, ГА — 724, Петковић — Игњатијеву, 13/25.V 1862.

¹²⁰ Исто, ГА — 613, Безобразов — Игњатијеву, 15/27.V 1862.

¹²¹ „Босанска вила“, 20, 313.

¹²² »Il Nazionale«, 24.V 1862.

¹²³ АВПР, ГА — 724, Петковић — Игњатијеву, 13/25.V 1862.

¹²⁴ „Србски дневник“, 26.V 1862.

¹²⁵ АВПР, ГА — 724, Петковић — Игњатијеву, 13/25.V 1862.

¹²⁶ Исто, ГА — 613, Безобразов — Игњатијеву, 15/27.V 1862.

Послије друге Вукотићеве побједи у Дуги стигли су на Цетиње војвода Матановић и млади војвода Церовић са многобројним трофејима за књаза Николу. По врстама заплијењеног оружја, војним ознакама и другом материјалу видјело се да је у Дуги погинуло много официра регуларне војске.¹²⁷

Док су трајале борбе црногорске војске на сектору Дуге, одреди херцеговачких устаника под командом Трипка Вукаловића и Рада Бабића запосјели су били све путеве између Билеће и Љубиња. Устаници су били раздијељени у чете од по 100 људи и свака је имала за задатак да напада на насеља и да плијени стоку и намирнице, које су последије споредним путевима транспортоване за црногорски логор у Дуги.¹²⁸ Истовремено, Лука Вукаловић је вршио притисак на турску посаду у Зупцима. Током 17. V један одред устаника у јачини од 600 људи извршио је напад на турске форнице, пошто је претходно позвао посаду на предају. Турци су одбили овај устанички захтјев и са великом одважношћу изашли у сусрет устаницима и приметили битку која је трајала од 5 часова ујутро 17. V до 9 часова увече 19. V.¹²⁹ Турци су били принуђени да се повуку у куле, одакле су наставили са упорном одбраном. Благодареди мраку, устаници су опсјели три куле и отпочели да их руше, али турска одбрана није престајала. Међутим, у зору 20. V Турцима је пристигла помоћ из Требиња, па су устаници били принуђени да се повуку.¹³⁰ Пошто у овим борбама није дошло до битке прса у прса, турски губици су износили само 17 људи.¹³¹

Тих дана Вукаловић је упутио једну делегацију за Шуму и Попово а другу за Љубомир, са задатком да позове народ на устанак. Међутим, становништво ових рејона није било у могућности да се одазове овом позиву.¹³²

Претрпјевши и други велики пораз у Дуги, генерал Дервиш-паша донио је одлуку да изврши покрет са својим трупима у правцу Билеће, пошто је у Гацку оставио два а на Крсцу три батаљона.¹³³ Велике губитке у борбама са Вукотићевим одредом Дервиш-паша је попуњавао од појачања која су му стално пристизала из Цариграда и Босне. Два велика пораза Дервиш-паше у Дуги довела су до опадања морала код његових трупа. Турски војници из Анадолије причали су страшне вијести о „Тука Боа-

¹²⁷ »Il Nazionale«, 24.V 1862.

¹²⁸ SARACAT, 1862, 38/151, Врчевић — Мамули, 16.V 1862.

¹²⁹ Исто, Врчевић — Мамули, 19.V 1862.

¹³⁰ Исто, Врчевић — Мамули, 21.V 1862.

¹³¹ Исто, Врчевић — Мамули, 19.V 1862.

¹³² Исто.

¹³³ АВПР, ГА — 613, Безобразов — Игњатијеву, 15/27.V 1862.

су" (Дуги), кроз коју је тешко било проћи,¹³⁴ јер је Вукотићев одред од око 8.000 Црногораца и устаника био претворио Дугу у заиста неосвојив бедем.

Дервиш-пашин марш-маневар преко Гацка за Билећу био је извршен са очигледном намјером да се из правца Билеће покуша пробој за Никшић. О овој Дервишевој намјери знало се већ средином маја и у Дубровнику, па је руски генерални конзул о томе извјестио свога колегу у Скадру,¹³⁵ вјерујући да је овај Дервишев план добро познат црногорској команди. Вукотићу је то заиста било познато, али тешкоће за њега састојале су се у томе што он није смио ни једног тренутка да напусти Дугу са целокупним одредом, јер је турски гарнизон на Крсцу био довољно јак (три батаљона) да покуша продор у правцу Никшића. Вукотић је морао ангажовати свој одред и у Дуги и у Бањанима, у зависности од покрета Дервиш-пашиних трупа. Он је био принуђен да врши честа пребацивања својих снага на један и други правац, па је усљед таквих напорних маршева по тешком планинском терену црногорски сјеверни одред исцрпљивао снаге.

Крајем маја (17/29. V), Дервиш-паша је изашао са својим трупама из Билеће, прешао црногорску границу код Бањана и продужио покрет у правцу Рудина. На правцу његовог наступања налазио се црногорски одред од 1.500 људи који је војвода Петар Вукотић благовремено упутио са задатком да затвори овај правац и онемогући продор за Никшић. Кад је Дервиш-паша сазнао да су Црногорци запосјели положаје, издао је заповијест својим јединицама да се враћају у Билеће. Чим су то запазили, Црногорци су напустили заузете позиције, а Дервиш-паша, други дан (18/30. V), доноси одлуку да покуша пробој истим правцем,¹³⁶ са транспортом хране од 1.000 коња за опсједнути Никшић.¹³⁷ Дервиш-пашине трупе су 19/31. V поново прешле црногорску границу и, држећи се наредбе свога команданта, на путу разориле 500 кућа, уништавајући пред собом усјеве и љетину. У саставу Дервиш-пашиних трупа налазило се овом приликом 9.000 војника регуларних и 7.000 нерегуларних трупа.¹³⁸ Турска војска је са лакоћом прешла терен до Омугића, гдје је 20. V/1. VI дочекао један црногорско-устанички одред у јачини од 3.000 људи.¹³⁹ Црногорском одреду стално су пристизала појачања од главнине Вукотићевих снага из Дуге, али је Дервиш-паша без већих тешкоћа уз помоћ артиљерије убрзо потиснуо Црногорце са заузетих положаја. Црногорци су се повукли за три километра, сматрајући да су нови положаји подеснији за одбрану. Дервиш-паша је продужио са нападом и кад му је пошло за руком

¹³⁴ „Босанска вила“, 20, 313.

¹³⁵ АОДМЦ, Пр. рук. X — 1862, Петковић — Сученкову, 19/31.V 1862.

¹³⁶ АВПР, ГА — 724, Петковић — Игњатијеву, 27.V/8.VI 1862.

¹³⁷ „Босанска вила“, 20, 314.

¹³⁸ АВПР, ГА — 724, Петковић — Игњатијеву, 30.V/11.VI 1862.

¹³⁹ Исто, Петковић — Игњатијеву, 10/22.V 1862.

да на лијевој црногорској крили заузме два доминирајућа положаја, били су створени услови за продор турске колоне кроз дубину црногорског распореда. Како је означени терен безводан, а тих дана је била велика жега, турска војска је била неспособна за брз марш. Но, њени енергични команданти нијесу дали трупама да се задржавају. Послије пробоја црногорског распореда, главнина Дервиш-пашиних трупа са комором од 900 коња почела је да силази од Трубјела за Никшић, оставивши за собом заштитницу, под командом бригадног генерала Салих-паше. Са заштитницом је било и 100 коња са храном.¹⁴⁰ Заштитница је имала задатак да држи двије важне позиције између Крстачког дола и Трубјеле све док главнина не прође опасан терен.¹⁴¹ У тренутку кад је Салих-паша добио наредбу за покрет, нападнут је са свих страна од црногорског одреда, тако да се убрзо приметно бој у коме је употребљавано само хладно оружје. У почетку су се смењивали јуриши и контрајуриши, док се на крају противници нијесу потпуно измијешали и док није било јасно ко ће одијети побједу. Једног тренутка чинило се да ће Црногорци бити поражени. Црногорски командант се заносио мишљу да повуче свој одред у правцу Острога. Баш тада су Турци почели да одступају и то у неред. То су Црногорци и устаници искористили и поново отпочели са енергичним јуришима и тако битку са Дервиш-пашином заштитницом ријешили у своју корист.¹⁴² У овом боју, према подацима које је добио руски конзул у Дубровнику, погинуло је 1.500 турских војника.¹⁴³ Извјештач задарског листа »Il Nazionale« такође тврди да је погинуло 1.500 Турака.¹⁴⁴ Омер-пашин лични лекар тврди да је погинуло 50 официра и 800 војника.¹⁴⁵ Међу погинулима се налазио и бригадни генерал Салих-паша, два потпуковника, генералштабни мајор Емин-беј (синовац великог везира и бивши војни аташе у Паризу) и много других нижих официра.¹⁴⁶ И овом приликом, као и током читавог рата, турски команданти су подносили нетачне извјештаје Омер-паши, исто као што су из главног стана сердар-екрема слати лажни извјештаји за Цариград¹⁴⁷ и турском амбасадору у Бечу.¹⁴⁸ Сам др Кечет је то отворено признао.¹⁴⁹ То је признао и турски амбасадор у Бечу.¹⁵⁰ Послије доласка у Никшић Дервиш-паша је извијестио Омер-пашу да је у боју код Ките изгубио 300 војника и генерала Салих-пашу, док су црногорски губици, по ње-

¹⁴⁰ „Босанска вила“, 20, 314.

¹⁴¹ АВПР, ГА — 613, Безобразов — Игњатијевићу, 5/17.VI 1862.

¹⁴² „Босанска вила“, 20, 314.

¹⁴³ АВПР, ГА — 724, Петковић — Игњатијевићу, 25.V/8.VI 1862.

¹⁴⁴ »Il Nazionale«, 14.VI 1862.

¹⁴⁵ „Босанска вила“, 20, 314.

¹⁴⁶ АВПР, ГА — 724, Петковић — Игњатијевићу, 30.VI/11.VI 1862.

¹⁴⁷ „Босанска вила“, 21, 325.

¹⁴⁸ „Србске новине“, 24.V 1862.

¹⁴⁹ „Босанска вила“, 21, 325.

¹⁵⁰ АВПР, К — 149, Балабин — Горчакову, 24.XI/6.XII 1862.

му, износили 1.500 људи.¹⁵¹ У ствари, и црногорски губици, по једном извору износили су 300 људи,¹⁵² док књажев службени извјештај наводи податке из којих се види да су црногорски губици нешто мањи.¹⁵³ Одлучујућу улогу у овој бици одиграли су батаљон цетињски и бањски ускоци.¹⁵⁴

Петар Вукотић је хитао у помоћ црногорском одреду код Омудића, али је закаснио. Он је стигао у понедељак кад је главнина Дервишеве војске већ била на Кусидском мосту.¹⁵⁵

Други дан по пријему Дервиш-пашиног званичног извјештаја, Омер-паша је имао прилику да прочита и црногорски извјештај о губицима код Ките, па је разљућен затражио од Дервиша накнадна објашњења. Дервиш-пашу је увриједило ово неповјерење главног команданта, па му упути извјештај у коме изнесе гледиште да је немогуће остварити сердар-екремов ратни план о пробоју кроз острошки кланац. Дервиш-паша је предлагао да се половина трупа из Херцеговине пребаца (морским путем) за Албанију, откуда је лакше водити операције против Црне Горе. За обезбјеђење гарнизона по Херцеговини било је, по Дервиш-пашином мишљењу, довољна половина снага херцеговачке армије. Киван на свог главног команданта и незадовољан развојем ситуације на свом сектору фронта, Дервиш-паша затражи да га смијене. Омер-паша о томе извијести Порту, али отуда добије упутство да Дервиш-паша остане на старој дужности.¹⁵⁶

Послије продора Дервиш-пашиних трупа за Никшић, у Мостару је по наредби Хрушид-паше истакнута објава о блиставој победи турске војске.¹⁵⁷

Кад је Дервиш-паша ушао у Никшић са великим провијантом за опсејнути гарнизон, није се очекивало да ће предузети покрет ка Планиници у условима кад му се за леђима налазио војвода Петар Вукотић са јаким одредом. Међутим, довитљиви Дервиш-паша знао је да се у повратку за Билећу мора поново пробијати огњем и мачем кроз кланац Дугу или преко Бањана. Да би одвукао црногорске снаге са сектора Ките и Дуге, он се послужио добро замисљеним ратним лукавством. Он је 24. V/5. VI и 25. V/6. VI из Никшића упутио јаке одреде ка Жупи и Планиници, са намјером да створи утисак као да жели да се пробија кроз острошки кланац за Бјелопавлиће. Ови одреди су брзо заузеле и запалили село Бршно и запалили неколико кућа у Слив-

¹⁵¹ „Босанска вила“, 21, 425. Мостарски дописник „Србског дневника“ јавио је својој редакцији да је Салих-пашу посјекао бањски војвода Јован Васиљев Баћевић („Србски дневник“, 16.VI 1862).

¹⁵² АВПР, ГА — 724, Петковић — Игњатијеву, 27.V/8.VI 1862.

¹⁵³ Исто, Петковић — Игњатијеву, 30.V/11.VI 1862.

¹⁵⁴ Исто, ГА — 613, Безобразов — Игњатијеву, 5/17.VI 1862.

¹⁵⁵ Исто, ГА — 724, Петковић — Игњатијеву, 30.V/11.VI 1862.

¹⁵⁶ „Босанска вила“, 21, 325—326.

¹⁵⁷ АВПР, ГА — Посољство в Констант. 1862, д. 2050, Безобразов — Игњатијеву, 13/25.VI 1862.

љу. То је било довољно да црногорски команданти у Кити и Дуги напусте своје позиције и крену у помоћ оним црногорским одредима који су се налазили код Лукова, изнад Бршна и на Планиници. Тако је сав Вукотићев одред 26. V/7. VI већ био на висовима Планинице, гдје му се присајединио одред од 3.000 људи који је из Бјелопавлића био стигао заједно са књазом Николом. Тога дана Црногорци су имали пред собом сву армију Дервиш-паше. Кад је Дервиш-паша то запазио, на брзу руку је смијенио никшићки гарнизон и убрзаним маршем у току ноћи упутио се преко Рудина за Билећу. Други дан то су уочили црногорски команданти, па су упутили један одред за гоњење Дервиш-пашине армије, али је све то било касно. Дервишева ратна варка потпуно је успјела.¹⁵⁸

Сљедећих дана (28. V/9. VI) око 6.000 Црногораца спустило се у Никшићко поље и направило логор око књажева шатора. Овај одред није предузимао неки озбиљнији напад, сем што је ударио на једну турску кулу у којој је изгорјело 17 Турака.¹⁵⁹ Истовремено, испалењено је неколико артиљеријских граната на Никшић.¹⁶⁰ Овим упадом Црногорци су омогућили да се покоси жито у неким крајевима Никшићког поља, из бојазни да то Турци не би урадили.¹⁶¹

Кад је Петар Вукотић пошао за Рудине обавијестио је 31. V/11. VI књаза Николу да је успоставио борбени контакт са турском војском. Тада су Вукотићу приспјеле вијести да је Србија ушла у рат, па је, с тим у вези, обавијестио књаза да се „сва војска обрадовала за радосни глас што је Србија учинила буну и заратила, но почетак је и началство ваше.“¹⁶² Ово обавјештење о ступању Србије у рат довело је до одушевљења у читавој Црној Гори,¹⁶³ и читав је народ, како то истиче књаз Никола, „живнуо надом“¹⁶⁴ да ће се прилике промијенити и побољшати изгледи за коначан исход рата.

Неколико дана по доласку у Бањане послао је Петар Вукотић извјештај књазу Николи („из Метериза у Кити“) да се главни турски логор налази у Каменску, свега два пушкомета далеко од црногорских положаја. Вукотић је очекивао да ће Дервиш-паша да изврши поновни напад.¹⁶⁵ Заиста, Вукотићева предвиђања су се и остварила. Дервиш-паша је извршио покрет у правцу положаја црногорског одреда у намјери да га разбије и

¹⁵⁸ АВПР, ГА — 724, Петковић — Горчакову, 10/22.VI 1862.

¹⁵⁹ Исто.

¹⁶⁰ »Il Nazionale«, 21.VI 1862.

¹⁶¹ АВПР, ГА — 724, Петковић — Горчакову, 10/22.VI 1862.

¹⁶² АОДМЦ, Никола I — 1862, Петар Вукотић — књазу Николи, 11/23.VI 1862.

¹⁶³ АВПР, ГА — 724, Петковић — Балабину 22.VI/4.VII 1862.

¹⁶⁴ Никола I, Црна Гора до устанка Херцеговачког, 136. Видјети и Педесет година на престолу Црне Горе, 6.

¹⁶⁵ АОДМЦ, Никола I — 1862, Петар Вукотић — књазу Николи, 23/25.VI 1862.

послије тога да крене за Никшић.¹⁶⁶ Турска војска се прво сукобила са једним одредом бањских устаника и у том окршају погинуо је знаменити бањски војвода, један од најистакнутијих вођа херцеговачког устанка — Јован Васиљев Баћевић.¹⁶⁷ Послије тога сукоба турска војска је наставила да се креће у правцу Ките, али кад је запажено да тамо на положајима стоји читав Вукотићев одред, Дервиш-паша издаје наредбу о повлачењу у правцу Вилуса. То је натјерало Вукотића да одвоји један одред да прати кретање Дервиш-пашиних трупа. Овом одреду је пошло за руком да Дервиш-пашиној заштитници нанесе губитке од 150 мртвих. Црногорци и устаници су пратили у стопу турске трупе, све док оне нијесу ступиле на прилазе Билеће.¹⁶⁸

Три мјесеца је Вукотићев одред чувао сјеверне границе Црне Горе, успјешно се супротстављајући турској херцеговачкој армији, оплемењеној за оно вријеме модерним оружјем и предвођеној од школованих официра. Петар Вукотић је био један од најспособнијих црногорских команданата у овом рату и један од најумнијих Црногораца свога доба.¹⁶⁹ У току три мјесеца овај даровити црногорски војсковођа са неупоредиво мањим снагама успио је да докаже армијском генералу Дервиш-паши да бројна надмоћност није увијек гаранција за побједу. Вјешто примјењујући тактику блиске борбе на слабо проходном планинском терену, нападајући на одлучујућем правцу увијек са јачим снагама, Вукотићев одред изазивао је панику и доводио до расула турске регуларне батаљоне и одреде башибозука. Двије блиставе побједи у Дуги, енергичан напад на Никшић, бојеви код Омучића, свакодневни упади и чарке по Херцеговини, биланс су тромјесечних борби Вукотићевог одреда, у којима су турској херцеговачкој армији нанесени велики губици у људству и материјалу. Но, Вукотићев одред, усљед непрекидних борби и маршева, трпећи глад и оскудицу сваке врсте, без попуне својих проријешених редова, био је дошао на границу својих физичких снага. За то вријеме турској херцеговачкој армији пристизала су стално свјежа појачања, због чега је она могла да намеће црногорском сјеверном одреду непрестане битке, или да га држи без предаху у стању борбене приправности.

¹⁶⁶ АВПР, ГА — 724, Петковић — Игњатијеву, 22.VI/4.VII 1862.

¹⁶⁷ Исто, ГА — 613, Безобразов — Игњатијеву, 22.VI/4.VII 1862.

¹⁶⁸ Исто, ГА — 724, Петковић — Игњатијеву, 29.VI/4.VII 1862.

¹⁶⁹ Још од боравка војводе Петра Вукотића у Петрограду 1860. године, гдје је водио дуге разговоре са књазом Горчаковым, руска дипломатија је с правом држала да је војвода један од најдаровитијих Црногораца. Иначе, о њему су у историјској литератури изречени досад многи судови, и то већином неправилни. Најтенденциознији суд о Вукотићу изрекао је Спиридон Голчевић (*Der Turco-montenegrinische Krieg*, III, Wien, 1879, 127).

Почетком јула Дервиш-паша је са својом армијом предузео поново поход преко Бањана.¹⁷⁰ Већ 4. и 5. VII Дервиш-паша је прешао преко Ките са 21 батаљоном и комором од 1.500 коња.¹⁷¹ Вукотићев одред био је тада раздијељен на три дијела: један у Дуги, други код Грахова, а трећи са војводом Петром Вукотићем налазио се на сектору Ките. Видећи да не располаже снагом довољном за супротстављање Дервишевим трупима, Вукотић доноси одлуку да их пропусти без боја и, пошто је прикупио главнину свога одреда, пожурio је да заузме положаје на Планиници.¹⁷²

Дервиш-паша је ушао са својом армијом у Никшић 25. VI/7. VII, а већ следећи дан почео је да предузима мјере за продор низ острошки кланац.¹⁷³ Ноћу 9/10. VII Дервиш-паша је упутио четири најбоља ловачка батаљона под командом Ибрахим-бега у правцу Сливља, са задатком да се на лијевој крилу црногорског распореда провуку неопажено и да ударе црногорској војсци у леђа. Овај одред повели су путовође Никшићани, који су добро познавали све пролазе преко Планинице. Кад је 10. VII Дервишева армија извршила напад на црногорски ланац на Планиници, појава 4. ловачка батаљона у позадини лијевог крила црногорске војске ријешила је одбрану Планинице.¹⁷⁴

Кад је Дервиш-паша 28. VI/10. VII овладао Планиницом, почео је да наступа у двјема колонама низ кланац. Једна колона кретала се кроз Пјешивце а друга кроз Бјелопавлиће. У борбама на висовима Планинице Турци су сваки педаљ освојене земље плаћали скупим жртвама. Пошто је запалила Стубицу и Повију, турска десна колона наставила је са покретом у правцу Богетића и Церова. Кад је сазнао вијест о уласку Дервиш-пашине армије у Никшић и о њеном нападу на Планиницу, главни командант црногорске војске, војвода Мирко Петровић, чији се штаб тада налазио на Орјој Луци, похитао је са једним одредом од 1.000 војника у помоћ Петру Вукотићу. Одред војводе Мирка сусрео се са Вукотићевим јединицама код села Дреновштице. Послије пола часа одмора, који је дао свом одреду, војвода Мирко је издао заповијест да се удруженим снагама нападне турска војска која је била залогорovala на Церову и Богетићима. Напад је извршен у току ноћи. Међутим, Црногорци нијесу могли разбити бројно јачег противника. По извјештајима руских кореспондента, у овој страховитој ноћној сјечи, турској војсци су нанесени знатни губици, али су и Црногорци имали око 400 мртвих и рањених. То су били само узалудни покушаји да се спријечи спајање турских армија.¹⁷⁵

¹⁷⁰ АВПР, ГА — 724, Петковић — Игњатијеву, 1/13.VII 1862.

¹⁷¹ „Босанска вила“, 22, 344.

¹⁷² АВПР, ГА — 724, Петковић — Игњатијеву, 1/13.VII 1862.

¹⁷³ Исто, Петковић — Игњатијеву, 4/16.VII 1862.

¹⁷⁴ „Босанска вила“, 22, 344.

¹⁷⁵ АВПР, ГА — 724, Петковић — Игњатијеву, 4/16.VII 1862.

Послије продора преко Планинице, лијева колона турске војске, са којом се кретао и штаб Дервиш-паше, заузела је Острог 29. VI/11. VII.¹⁷⁶ У Острогу се Дервиш-паша задржао око 20 часова а следећи дан са армијом од близу 20.000 људи наставио је покрет у правцу Орје Луке, гдје су се спојили предњи одреди турских армија.¹⁷⁷

Књаз Никола је одмах извијестио о спајању турских армија руског конзула у Скадру, истичући да су се Црногорци „клати боље но игдје, но узалуд. Острог је у њиховим рукама”.¹⁷⁸ Књаз је затражио од Сученкова да му одговори — „имамо ли се чему надати од нашега покровитеља”. Иза тога књаз је упутио једну депешу руској влади, истичући обавјештење да се у турској војсци налазе Енглези који служе као артиљерици.¹⁷⁹

Тако се завршила тромјесечна борбена дјелатност црногорског сјеверног одреда под командом Петра Вукотића, која несумњиво спада у најславније странице наше ратне историје.

RÉSUMÉ DE L'ARTICLE DE Dr B. PAVIĆEVIĆ

»Le début de la guerre entre la Turquie et le Monténégro de 1862«

Le fragement d'un manuscrit plus grand, cette oeuvre est basée sur une documentation historique tenue en réserve dans les archives du Musée d'Etat à Cetinje, dans les archives du ministère des Affaires étrangère de l'URSS et dans les archives d'Etat à Vienne.

La guerre entre le Monténégro et la Turquie de 1862. a des antécédants bien longs et riches. Ce sont des agitations en Herzégovine qui ont durées avec certaines interruptions toute une décenie pour aboutir de nouveau au début de 1861. dans un soulèvement avec à la tête le vieux chef des soulevés Luka Vukalović. Comme toujours le soulèvement se développe avec l'appui du Monténégro. Au cours de 1861. la Sublime Porte a essayé d'effectuer la pacification d'Herzégovine accusant le Monténégro comme le promoteur et l'inspirateur. En 1862, pendant la crise du soulèvement d'Herzégovine, le duc Mirko Petrović qui était en effet le chef de la politique monténégrine décide d'engager directement son pays dans les événements d'Herzégovine parce qu'il lui semblait que cette décision fût conforme aux intérêts généraux de la lutte de libération et supposant que dans ce combat prochain les Monténégrins réusvraient de latre Omer-pacha comme ils avaient battu les Turcs sur Grahovo.

Préparés pendant la décennie passée de 1852. à 1862. à un tel point de vue qui comprenait le mouvement de libération d'Herzégovine comme la partie composante de leur honneur national les

¹⁷⁶ Исто.

¹⁷⁷ САРАСАТ, 38/151, Врчевић — Мамули, 15.VII 1862.

¹⁷⁸ АОДМЦ, Никола I — 1862, књаз Никола — Сученкову, (б. д.).

¹⁷⁹ Исто, копија једне депеше књаза Николе (б. д.).

Monténégrins, formés dans des groupes plus ou moins grands, franchissaient la frontière quelquefois même sans que les facteurs officiels le sachent pour passer à la partie sud d'Herzégovine et partager avec leurs frères le bien et le mal de leur sort. Au début d'avril, quand le duc Petar Vukotić, par l'ordre du duc Mirko Petrović, est parti avec un détachement plus grand vers le front d'Herzégovine, les Monténégrins y ont pris part avec enthousiasme. Ils y trouvaient une bonne occasion pour prendre leur revanche après la défaite dans la guerre de 1852—53.

Cette œuvre nous donne un aperçu concernant les actions de l'armée monténégrine sur le front du nord. Grâce à l'analyse des opérations militaires, le lecteur pourra constater que cette guerre de 1862. est une des plus difficiles campagnes de toute son histoire. Pendant trois mois le détachement monténégrin du nord retenait l'ennemi et, ainsi, l'armée de Dervich-pacha dont le secteur était Podgoritza-Spuž ne pouvait accomplir sa tâche et rejoindre l'armée d'Abdi-pacha.

Sans beaucoup de vivres et munitions, le détachement de Vukotić a remporté trois victoires sur l'armée de Dervich-pacha en décimant les unités d'élite de l'armée turque d'Herzégovine. C'est pourquoi l'action combattive du détachement de Vukotić appartient aux pages les plus glorieuses de l'histoire de guerre du Monténégro.